

Josef Tvrđý

Odpověď na poznámky Karla Engliše k mé logice hodnot
(Kritický finalismus, Česká mysl 34, 1938, s. 264-267)

Konečně třetí místo, kde se rozcházíme s Englišem a kde se také nikdy nedohodneme, je *teorie hodnot*. Engliš stojí na *intelektualistickém* stanovisku, které se vyvinulo na základě kantovské filosofie, jak ji vypracovali v Německu novokantovci, zvláště Windelband, Rickert aj., a jež nabylo značného ohlasu ve světě, zvláště v Americe, kde je v nejnovějším spise hájí se značnou obratností a houževnatostí *John Dewey*. [Theory of Valuation, 1939] Naproti tomu já stojím na stanovisku blízkém hledisku *emocionalistickému*, jak je vyjádřil zvláště *Max Scheler* ve své zdrcující kritice Kantovy etiky, v Německu hlásili se k ní Beneke, Ehrenfels, Meinong aj., hlásí se k ní také Nikolai Hartmann, který vytvořil dokonce pojem emociálního apriorismu. Tato teorie nabyla brzy hojně stoupenců i mimo Německo, v Anglii, Americe, v Dánsku (H. Höffding aj.). Také tato teorie může vést, zvláště ve tvaru hodnotního objektivismu, do metafyziky, avšak není to nutno, držíme-li se v přesných mezích noetických a logických.

Rozdíl mezi oběma teoriemi je ten, že intelektualistická teorie, k níž se hlásí Engliš, odvozuje hodnoty shora – hodnotou je to, co vychází z vyššího kulturního života, kde intelekt má důležitý význam, hlavním typem hodnot jsou tu hodnoty etické, jak to vyplývá z Windelbandovy charakteristiky hodnot jako toho, „co být má“, co chceme vědomě; jí se přidržuje jak Engliš, tak i Dewey. Hodnocení je jen tam, kde se toto chtění projevuje a kde je intelektuální postihování účelů a prostředků. Zbavíme-li Englišovu teorii noetických předpokladů, které neuznáváme, pak zbývá v jeho teleologii jen tato teorie hodnocení na základě účelu a prostředku. Že není nutno, aby se opírala o Englišovy noetické předpoklady, vidíme z toho, že Dewey, který vyšel z jiných noetických předpokladů, jí hájí též, ovšem společnou má s Englišem kantovskou voluntaristickou psychologii, třebaš ji halil do behavioristického roucha. Jádrem Englišovy teorie hodnot je obsaženo ve větě (s. 167): „*Hodnotíme úsudkem vždy*, a to i tenkrát, když hodnotíme podle zážitků, protože zážitek nepatří k podstatě hodnocení (byť byl *původem* chtění), protože hodnocení *teprve* počíná úsudkem. Je to úsudek o prostředku k účelu.“ Hodnoty jsou tedy jen nepřímé a jsou vždy výsledkem soudu, který tvoří zvláštní logickou skupinu soudů, a nazývá se soudem hodnotním. Engliš ovšem říká „úsudek“ hodnotní.

Naproti tomu druhá teorie vychází zdola a tvrdí, že hodnotíme veškerým svým aktivním postojem a jeho projevem. Aktivní postoj je reprezentován jednak celkovou tendencí (jsme pesimisty, nebo optimisty), jednak našimi částečnými tendencemi a neomezuje se tedy jen na uvědomělé chtění, naopak uvědomělé chtění považujeme za nejvyšší a tudíž odvozenou aktivitu člověka; je založena na původních tendencích a přímém hodnocení, bez něhož si ji nelze myslit. Poněvadž tato teorie nevidí jako kantovci protiklad mezi přírodou a kulturou a proti Kantově etice klade etiku Herderovu a Schleiermacherovu, které vyvozují mravní hodnocení vývojově z přírody, nevidí v tom úhony člověka, když má některé hodnocení společné s ostatními živočichy. Je to tzv. *biologické hodnocení*, kterému druhá teorie odmítá název hodnocení. (Engliš se pozastavuje nad tím, že by pes hodnotil. Hladový pes hodnotí potravu stejně jako hladový člověk, v biologickém hodnocení není mezi nimi rozdíl.) Tato teorie bere tedy hodnocení a hodnoty v širším významu slova nežli teorie intelektualistická, která pojem hodnocení a hodnot příliš zužuje. A je vždy slabou známkou teorie, když musí celou řadu zjevů, označovaných určitým slovem, vylučovat.

Podle teorie, ke které se přiznávám, *hodnotíme přímo* (bez zprostředkování souzení): svými instinkty a ostatními tendencemi biologickými (hodnocení biologické, pohlavní, eudaimonistické), svými city, touhami, přáními, láskami, tendencemi vzbuzenými v nás

životem, zvláště společenským, a z nich vyplývajícím chtěním (hodnocení společenské, kulturní, náboženské). Základ tohoto hodnocení je *iracionální* (nikoli alogický), jako základ celého života je též iracionální. „Život není rovná geometrická čára, vědecká dálnice. Život je klikatá horská stezka, plná nesmyslných zákrutů a bezúčelných sestupů“, praví právem Jaromír John. Tato teorie, jak to správně vyjádřil Max Scheler [Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, 1921], nevyvozuje hodnot z účelů, i když jsou sebevyšší, a hodnoty nejsou na nich závislé, „sie liegen bereits den Strebenszielen; erst recht also den Zwecken zugrunde, die auf Zielen fundiert sind“.

Engliš v důsledku své teorie popírá přímé hodnocení a nazývá je „hodnocení zážitkem“, hledí je vždy uvést na hodnocení podle účelu a prostředku, neboť „hodnotíme vzhledem k něčemu“. A tak chtěj nechtěj je Engliš nucen, aby sáhl k psychologii, ovšem k psychologii staré, která tvořila kdysi základ utilitarismu (je přirozeno, že jako národní hospodář se k ní cítí přitahován), který všechno jednání hleděl uvádět na jeden účel, libost a egoismus, takže dovedl vysvětlit i čin obětování se pro druhé egoistickou libostí. Psychologická teorie utilitaristická přešla i do moderního voluntarismu, do pragmatismu (odtud ta shoda Engliše s Deweyem) a moderně ji vyjádřil psychologicky Mc Dougall. Proti této psychologii vystupoval již *D. Hume* tvrdě, že altruistickými city hodnotíme mravně přímo bez egoistického zprostředkování, ale konec této psychologii učinila teprve moderní strukturální psychologie, která ukazuje, že přímo vznikají komplexy a útvary psychologické a že jejich uspořádání děje se podle strukturálních zákonů, které lze získat zkušeností, tedy introspekci a pokusy, a nikoli na základě apriorního předpokladu účelu a prostředku. Hodnotu Englišovy teorie, vyplývající z této psychologie a nikoli z logiky, poznáme nejlépe, konfrontujeme-li ji s fakty, např. s uměním a estetickým hodnocením. Jí se dá odůvodnit každý kýč v umění, jen když něčemu slouží: Tak Beethovenovu 9. symfonii nehodnotíme přímo posloucháním, tedy prožíváním, nýbrž „až si subjekt uvědomí význam toho, co hodnotí (předmětu, děje) pro něco jiného, co chce“. Myslím, že právě umění vyvrací nejlépe celou tuto teorii. Umělci (lyrikovi) nestačí zajisté uvědomění významu toho, co hodnotí pro něco jiného, co chce, neboť musí to, co hodnotí přímo prožívat, a druhý, kdo chce to umění chápat, musí je prožívat s umělcem. A tu je rozdíl mezi pravým chápáním umění a nechápáním, které umění hodnotí pro něco jiného, např. pro požitek. Ovšem při tom Engliš přece připouští, že je originální účel, který nelze teleologicky vyložit, nýbrž jen psychologicky. Ve skutečnosti je takových originálních účelů mnoho, a jsou to účely, které vznikají na základě přímého hodnocení. Přímě podivuhodný důsledek z této teorie podává Engliš na s. 182: „Chci své blaho osobní, mohu říci, že je hodnotím? Nikoli, poněvadž není vyššího účelu, jemuž by mohlo sloužit.“ Tento důsledek vyvrací každý sobec a sobci jsou přece lidé, kteří také hodnotí, ale jen své blaho osobní. A sobci existují a je jich více, nežli by bylo žádoucí.

Jak je to nyní s tzv. hodnotním soudem, resp. úsudkem. Podle Engliše: Kdo praví, že úsudkem nehodnotíme, podobá se tomu, kdo praví, že *soudem nemyslíme*, protože zde musila být dříve myšlenka, a že soud: strom je zelený, musil zde být před soudem, takže je to soud o myšlení, nikoli o zelenosti stromu. Tento násilný výklad mého místa v Logice na s. 213 má tu vadu, že nevystihuje správně mou myšlenku, takže ji musím v této formě odmítnout. Naopak mé mínění je, že *soudem* (resp. úsudkem) *myslíme vždy*, ale poněvadž myšlení beru podle moderní logiky jako uvádění ve vztah něčeho (nestojím na idealistickém stanovisku, podle něhož myšlení tvoří světy), tedy vedle soudu tu musí být něco, co bylo před ním, ať to jsou pojmy, vněmy, předměty, neboť každý soud má svou stránku *syntetickou*. A tudíž také hodnotní soud (úšudek) netvoří hodnot, nýbrž uvádí je jen ve vztah. Poněvadž je to soud (resp. úšudek), tedy jím *myslíme* a nehodnotíme. A hodnoty, aby se mohly stát součástí soudu hodnotního, musí se stát pojmy, a to pojmy získanými indukci z prožitých hodnot. Tento soud je vlastně výsledným soudem, jak to na estetickém soudu pěkně prokázal Mieczyslaw Wallis-

Walfisz na mezinárodním sjezdu v Paříži r. 1937. Ovšem hodnotní soudy, právě protože jsou vždy závislé na subjektu (jeho aktivním postoji), nedosahují nikdy významu obecných soudů, neboť pojmy, jichž se v nich užívá, zůstávají vždy jen typy. Soudy, kterými hodnotíme, poněvadž jimi nemyslíme a nejde jim o správnost (nejsou to soudy v pravém slova smyslu), nenáleží do logiky, nýbrž do psychologického myšlení.

Hodnotíme tedy z větší části přímo a tyto hodnoty jsou *primární*, poněvadž tvoří základ všeho hodnocení sekundárního, které vzniká vlivem myšlenkových operací, a to na základě expanze hodnot. Primárními se stávají sekundární hodnoty, mající původně svoji hodnotnost od jiných hodnot primárních, když se stanou součástí aktivního postoje, což se děje na základě přesunování hodnot. Účel může vzniknout jen z původního aktivního postoje, kterým hodnotíme a který má svůj cíl. Poněvadž však účel tvoří strukturální jednotu se svými prostředky, přechází hodnocení i na ně. A že skutečně přechází hodnocení z účelu na prostředky, vidíme ze známého přísloví „Účel světlí prostředky“, které Dewey považuje za pádnou námitku proti teorii, podle níž teprve uvědoměním si prostředku a jeho vztahu k účelu hodnotíme, a proto se namáhá toto přísloví ve smyslu své teorie, ovšem marně, vysvětlit. Když však všechno hodnocení měříme cestou od prostředků k účelu, abychom se nakonec dostali k účelu originálnímu, nemůžeme mít smyslu pro zjevy jako je Höffdingem a Wundtem konstatované přesunování hodnot, které není a nemá význam kauzální, nýbrž strukturální, a ponecháváme je bez vysvětlení. Pouhá negativní kritika nestačí. Engliš ovšem má na to vše stereotypní námitku, že to je všechno psychologie a ne logika. Na to je odpověď, že každá logika předpokládá určitou psychologii, neboť logické útvary nevyrůstají samy ze sebe a nejsou přinášeny odkudsi z metafyzických výšin, a tak i Englišova noetická logika je zbudována na psychologii a musí tudíž i tyto „psychologické“ zjevy vysvětlit.

Odkud je pak objektivita hodnot? Podle Engliše odtud, že „všichni vycházejíce z téhož účelu, mohou dospět věcnou a rozumnou úvahou k témuž hodnotnímu úsudku“. Velkou vadou tohoto subjektivistického názoru na objektivitu hodnot je, že postupuje opačně Englišovu názoru na hodnocení. Podle něho hodnotní úsudek jde od prostředku k účelu (s. 167) a tu má být náhle tato cesta nahrazena opačnou? Proč? Poněvadž Engliš dobře ví, že k dosažení téhož účelu může se užívat různých prostředků a že by na této cestě nezískal tedy objektivitu. Ale cestou od účelu k prostředkům podle Englišovy teorie se nedostaneme k hodnotnímu „úsudku“, nýbrž jediné na základě druhé teorie, která tvrdí, že napřed hodnotíme účel (je nám cílem) a objektivitu hodnoty, která byla již před účelem, přenášíme účelem na prostředky. A příklad, který Engliš k tomu podává, naznačuje dobře nemožnost vyvozovat objektivitu hodnoty z téhož účelu. „Vyjdu-li od obrany státu jako účelu, plyne pro každého stejný úsudek hodnotní, že např. šavle mají pro obranu menší hodnotu nežli děla.“ Máme tž účel obrany a přece se odvážím i za dnešního pokročilého válečného průmyslu tvrdit, že za určitých okolností je sečná a bodná zbraň lepší nežli děla. Kdyby měla armáda samá děla a neměla pěchoty (ani jízda není z dnešní doby vyloučena), pak by děla neměla valnou cenu. Děla mají totiž svůj význam pro přípravu boje a pro zabraňování postupu rezerv, ale jsou úplně bezvýznamná pro útok na bodáky. A útok na bodáky a jeho odrazení má i v dnešní válce svůj význam a mnohdy i dnes zachraňuje situaci. Rozvádím tento příklad proto, že jasně ukazuje, jak hodnocení toho, co je lepší, nezáleží na společném účelu jako *na situaci*. Objektivita hodnoty nemůže tu pocházet z účelu, nýbrž ze situace, tedy objektu, a tento objekt musí svým charakterem vyvolat v určité osobě hodnocení. Toto hodnocení je určováno tž účelem, ovšem jen tehdy, není-li pouhým pojmem, nýbrž když se stal součástí aktivního postoje člověka. Tedy, co je lepší, bude hodnotit lépe voják nežli učenec, přestože mají tž účel. Vojákovi, v jehož aktivním postoji je obsažena všechna minulá hodnotní zkušenost, bude možno lépe vystihnout objektivní situaci jakožto objektivní základ hodnocení a vystihne ji třeba ve varu vášně. A stejně budou hodnotit druzí, ne protože mají tž účel, nýbrž poněvadž

chápou touž objektivní situaci a pro ni hodnotí stejně použití zbraně. Objekt a objektivní situace nedá se z hodnocení oddisputovat. Účel naopak náleží k subjektivnímu momentu hodnocení a svoji objektivitu čerpá z objektivní situace. Jako poznání, tak i hodnocení vzniká spoluprací subjektu s objektem, a to subjektu skutečného se skutečným objektem. Postižení objektivní stránky hodnot nezáleží jen na rozumové úvaze, objektivita hodnoty jakožto určitá struktura celková, může být zachycena vášní, citem čili, jak se všeobecně říká, „intuicí“, a rozumová úvaha má pak význam jen kontrolující, kritický.

Do svého kantovského názoru o rozumovosti hodnot přejímá Engliš také kantovsko-stoický názor na vášně, takže je z hodnocení vylučuje. Ovšem tím vylučuje vlastně největší umělce z hodnocení, neboť největší umělci tvořili ve varu vášně. Velmi pěkně to vystihli u Slavíčka Herbenovi hoši (Hostišov II, s. 193), když vykládali: „Když maluje, někdy i křičí a kleje a neví, co se kolem něho děje. Když ho někdo vyruší, bývá rozčilen a je běda, jak mu vynadá! Bývá určen, udýchán...“ Totéž nalézáme u Michel Angela a mnohých jiných. I ti umělci tak tvořili, kteří dovedli upravovat hodnoty ve vzrušení zachycené pozdějšími úvahami a zlepšovat je kriticky, jako např. Goethe, Poe aj. A nejen umělce, ale vlastně všechny geniální lidi, vědecké, náboženské, vojenské, politické osobnosti prvního řádu vylučuje takto Engliš z hodnocení. Moderní strukturální psychologie opustila tento kantovsko-stoický názor na vášně a moderní logika musí se tomuto názoru přizpůsobit. Také ta okolnost ukazuje, jak Englišova logika předpokládá určitou psychologii.

Dewey se nedostává do těchto nesnází s objektivitou hodnot jako Engliš, neboť jako pragmatický realista neuznává kantovskou noetiku. Považuje sice hodnocení také za rozumový krok, za soud hodnotní, jdoucí od prostředku k účelu, ale poněvadž považuje za podstatu struktury účelovo-prostředkové směrnicí ke skutečnosti, nezdůrazňuje tak jako Engliš účel, nýbrž prostředek a připouští k jeho získání a správnému posouzení všechny metody i metodu kauzální (nemá takový „horror causalitatis“ jako Engliš), a tím uvádí prostředek jako nositele hodnocení v úzký vztah ke skutečnosti objektivní. Rovněž připouští kauzalitu k určení poměru prostředku k účelu. A tyto metody neteleologické mu zajišťují objektivitu hodnot.

Příklad hodnocení ve vojenství nám poslouží pro poměr hodnot a norem. Velitel musí nejprve hodnotit situaci a na základě tohoto hodnocení vydá rozkaz, který je normou pro vojsko. Každé normě předchází tedy hodnocení, avšak norma ho netvoří, nýbrž naopak vychází z něho. A také tato norma, díváme-li se na ni očima podřízených vojáků, není původcem hodnocení, leda sekundárního. Aby vůdcova norma měla hodnotu pro vojáka, musí u něho předcházet hodnocení, a to společenského celku, jehož jménem norma je vydávána. Kde ho není, nemá pro něho vnitřní platnost; i když vnějším tlakem jsou vojáci donuceni k poslušnosti, již jistě velká část podlehne, přece kde vnější tlak nemůže proniknout, tam se necítí vázání normou a jednají podle vlastního hodnocení situace. Za druhé je to hodnocení situace, které není také jen výhradou vůdcovou, nýbrž i podřízených vojáků a vojenský zákoník připouští možnost neposlušnosti, když podřízený hodnotí situaci jinak nežli vůdce, ovšem má-li čin na základě této neposlušnosti provedený úspěch. A tak je to i v životě státním v normálních dobách. Také tu norma vyrůstá z určité situace a hodnocení této situace. Vezměme si např. zákon prohibice ve Spojených státech. Vyšel z hodnocení abstinentů a náboženských sekt, a to z jejich hodnocení alkoholu a jeho požívání. Ti nabyli vlivu na veřejné mínění, které vlastně znamená ve státě hodnocení určitých situací, a tak tento stav se stal normou, ovšem jen pro Spojené státy, a nikoli pro státy jiné, neboť každá norma je relativní a je uznávána jen lidmi určitého státu (resp. jiné společnosti jako celku, jako např. církve, národ, obec atd.). Ale poněvadž tento zákon rozcházel se s hodnocením velké většiny obyvatelstva, nemohla tato norma způsobit hodnocení, leda u těch, kteří sdíleli hodnocení původců normy, a tak poněvadž vznikly povážlivé případy neposlušnosti, kterých soudy

nemohly již zastavit, na základě nového hodnocení byla norma odvolána. Úsudek, který soudce při právním jednání koná, zda čin odpovídá normě, není úsudek hodnotní, nýbrž je to obyčejný úsudek hypotetický jakožto základ vši dedukce. Že čin odpovídá normě, musí být zjištěno induktivně a toto zjištění tvoří spodní návěst hypotetického úsudku, jehož první návěst tvoří norma. Proto všechny normy bývají vyjádřeny nejčastěji hypotetickým soudem. Jako není zvláštního myšlení teleologického, tak také není zvláštního myšlení normologického pro ty, kdo neuznávají kantovskou noetiku a její pojem apriority. Jestli soudce hodnotí, nehodnotí na základě normy (případ je analogický účelu), nýbrž na základě objektivní situace. A tu se jeho možnosti liší podle forem států. Situace může hodnocením, jež vynucuje, učinit normu dokonce neplatnou.

Tím jsem zhruba odpověděl na Englišovu kritiku. Pokud se mi zdá, podařilo se mi objasnit, že rozdíly mezi námi nejsou v jednotlivostech, nýbrž v celkovém ponětí jak logickém, tak filosoficko-noetickém. Jednotlivosti jsou jen důsledky obou stanovisek. Proto myslím, že je zbytečná poznámka Englišova na s. 152: „Nejsem odborný filosof, nejsem v historii filosofie vyškolený, ale snažím se myslet, máje za to, že toto právo není vyhrazeno filosofům z povolání.“ Nikde jsem ve své Logice nenapsal, co by jen zdaleka mohlo dát popud k této poznámce.

Jestliže jsem napsal o Englišově teleologii, že v duchu Kantovy noetiky, která je jí základem, by se měla spíše nazvat formou myšlení nežli nazírání, jistě jsem nemínil tím, že by Engliš neměl práva filosoficky myslet. Nenáležím k filosofům napojeným bohorovným titanismem, mně šlo jen o vhodnější pojmenování a nic jiného. Že Engliš dovede filosoficky až příliš dobře myslet, o tom svědčí právě jeho teleologie. Že s ní nemohu souhlasit, vycházejí z jiných filosofických předpokladů, tím není její formálně myšlenková stránka dotčena. Protože se dva filosofové v předpokladech rozcházejí, nemusí znamenat, že by se nemohli navzájem pochopit a z tohoto relativního stanoviska hodnotit.

Nejsem postižen nijakým „horror finalitatis“, nýbrž žádám, aby teleologická metoda byla kriticky objasněna a logicky zařaděna. A v tomto úsilí dovedu se dohodnout i s filosofickými protivníky, když uznají, že vedle jejich stanoviska existují možnosti jiných stanovisek a že je nějaká plocha, kde by se dalo společně pracovat. Za takovou plochu považuji *strukturální metodu*, do níž zařaduji i metodu teleologickou. Proto – kritický finalismus.